

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра цивільного права та процесу**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни «Сучасні доктрини цивільного процесу»
вибіркових компонент
освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти**

081 Право (правозастосування)

**за темою – «Основні доктрини щодо вчення про цивільну
юрисдикцію»**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри цивільного права та процесу (протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробник:

1. Професор кафедри цивільного права та процесу, докт. юрид. наук, професор Кройтор Володимир Андрійович

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доцент Зайцев Олексій Леонідович.

2. Професор кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, канд. юрид. наук, професор Борисова Валентина Іванівна.

План лекції

1. Основні доктрини щодо вчення про цивільну юрисдикцію (В. В. Комаров, М.Й. Штефан та ін) .
2. Основні доктрини щодо вчення про розмежування цивільної і адміністративної юрисдикції (В. В. Комаров, М.Й. Штефан та ін) .
3. Основні доктрини щодо вчення про визначення територіальної юрисдикції (підсудності) (В. В. Комаров, М.Й. Штефан та ін) .
4. Основні доктрини щодо вчення про правові наслідки порушення правил (територіальної юрисдикції) підсудності цивільних справ (В. В. Комаров, М.Й. Штефан та ін) .

Рекомендована література

Основна

1. Конституція України : прийнята 26 черв. 1998 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Цивільний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/card6#Public>
3. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закону України від 5 липня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
5. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51. Ст. 577. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>
6. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Про прокуратуру : закон України від 14 жовтня 2014 року. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 1697-VII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
8. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
9. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України № 4002-XII від 24.02.1994. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>

10. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
11. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №32. Ст.422. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
12. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 384. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
14. Про третейські суди : Закон України № 1701-IV від 11.05.2004. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>
15. Цивільний процес : навч. посіб. / [О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.] ; за заг. ред. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/610deeb0-76fa-4421-8361-1d8674694e5a>
16. Кройтор В.А., Садикова Я.М. Цивільний процес : Навчальний посібник. Суми ВВП «Мрія», 2020. 384 с.
17. Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов. : у 2 т. / за загальною ред. д.ю.н., професора, академіка М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2021. Т. 1. 330 с.
18. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.
19. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 240 с.
20. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики. Монографія. Харків : Право, 2020. 672 С.
21. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навчальний посібник / Сліпченко С. О., Синегубов О. В., Кройтор В. А. та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
22. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. Василюк Н.В., Гулька Б.І., Кота О.О. Київ : «Дакор», 2021. 1028 с.
23. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка К.: Алерта, 2020. 810 с.
24. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., професора М. М. Ясинка К.: Алерта, 2023. 860 с.

25. Господарський процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д. ю. н., професора М. М. Ясинка. К.: Алерта, 2018. 522 с.

26. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навчальний посібник / Сліпченко С. О., Синегубов О. В., Кройтор В. А. та ін. ; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aea50429-a2e0-4fee-b84f-f0efef503c19/content>

27. Альтернативні способи вирішення спорів : навч. посіб. / М. Я. Білак, Ю. Д. Притика, О. М. Спектор, М. М. Хоменко / За ред. Ю. Д. Притики. Харків : Право, 2019. 264 с.

28. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с. URL: <https://namu.com.ua/ua/downloads/-pidrychnik-dlya-uristov/%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B7%20%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf>

29. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. ВербиСидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3835/1/verba-sydor_26-05-21.pdf

30. Галунова Л.І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Одеса, 2021. 20 с.

31. Господарський процес : навч. посіб. / [В.А.Кройтор, О.В.Синегубов, О.Г.Бортнік та ін.] : за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 328 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/063f522e-b942-416e-8c27-03a58f6d05aa/content>

22. Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України. Доктрина приватного права України. Т. 3. Харків: Право, 2013. 760 с.

Додаткова

1.Кройтор В.А. Основні положення досудового порядку врегулювання спору. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С.195-200.

2.Кройтор В.А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 113-117.

3.Кройтор В.А. Проблеми визначення предмета доказування в сучасному цивільному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С.68-76.

4.Кройтор В.А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С.175-178.

5.Кройтор В.А. Суд як суб'єкт судової правотворчості в цивільному судочинстві України. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2023. № 2. С.375-379

6.Кройтор В.А. Прецедентний характер рішень Європейського Суду з прав людини в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С.192-198.

7.Кройтор В.А., Сібільов Д.М. Реалізація функції судового контролю за виконавчим провадженням. *Наукові іновачії та передові технології. Серія «Право»*. 2023. № 5 (19). С.299-305.

8.Кравцов С.О. Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди: Монографія. Х.: Право, 2014. 232 с.

9.Кройтор В.А. Проблеми розвитку альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів: пошук моделі системи вирішення спорів в Україні. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність: матеріали ХХ наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслова* (Харків, 4 лют. 2022 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права №1, Каф. цивіл. права №2; Нац. акад. прав. наук України, Від-ня цивіл.-прав. дисциплін; Харків. обл. осередок Всеукр. гром. орг. «Асоц. цивілістів України». Харків: Право, 2022. С. 107-113.

10.Кройтор В.А. Проблеми запровадження обов'язкового досудового врегулювання цивільних спорів. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова* (Харків, 15 грудня 2021 р.). Харків, 2021. С. 41-45.

11.Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

12.Козирева В. П., Гаврилішин А. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення господарських спорів. *Малий і середній бізнес(право, держава, економіка)*. 2011. № 1/2. С. 122–128.

13. Проценко Д. Допустимість медіації в цивільних, господарських, адміністративних і трудових спорах. *Юридичний журнал*. 2013. № 6/7. С. 102–107.

14. Романюк Я. М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики) : монографія. Київ : Ін Юре, 2016. 536 с.

15. Ткачук, О. С. Альтернативне вирішення спорів як форма захисту цивільних прав, свобод та інтересів. *Проблеми законності*. Вип. 133. С. 20-31.

16. Шпенюк Д. Третейські суди в Україні: правова природа та перспективи розвитку. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2012. № 2. С. 23–30.

17. Штефан О. Альтернативна судова юрисдикція з розгляду цивільних справ у країнах ЄС. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2013. № 3. С. 55–62.

18. European Code of Conduct for Mediators: URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/593789/EPRS_IDA\(2016\)593789_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/593789/EPRS_IDA(2016)593789_EN.pdf)

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/>

2. Офіційний сайт Судова влада України URL: <https://court.gov.ua/>

3. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://search.ukr.net/?q=%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20#gsc.tab=0&gsc.q=%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D1%80%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20&gsc.page=1>

4. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

5. Офіційний сайт Харківського національного університету внутрішніх справ URL: <https://univd.edu.ua/>

6. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленко URL: <https://korolenko.kharkov.com/>

Текст лекції

1. Основні доктрини щодо вчення про цивільну юрисдикцію

С. С. Бичкова визначає цивільну юрисдикцію як компетенцію юрисдикційних органів і посадових осіб щодо розгляду та вирішення цивільних справ. Залежно від компетенції конкретних юрисдикційних органів вона виділяє цивільну юрисдикцію суду, господарського суду, третейського суду, органу опіки та піклування тощо¹.

У ЦПК України 2004 р. не вживається термін «підвідомчість», що використовувався у Гл.3 ЦПК 1963 р.

На думку С.Я. Фурси, загальні повноваження судів мають називатися юрисдикцією, а для розмежування повноважень судової гілки влади з іншими доцільно використовувати термін «підвідомчість»².

У п.2 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»³ *цивільна юрисдикція* – це визначена законом сукупність повноважень судів щодо розгляду цивільних справ, віднесених до їх компетенції.

Конституцією України закріплено право кожного на судовий захист та передбачено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст.ст. 55, 124), а в ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Основними принципами інституту цивільної юрисдикції є такі:

1. *судова юрисдикція буде законною лише щодо цивільних справ, які компетентний розглядати суд;*
2. *сторони мають право відповідно до принципу диспозитивності вилучити свій спір з цивільного процесу і передати його на вирішення третейського суду*⁴.

У разі звернення до суду у справі, яка не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, а якщо це встановлено у попередньому судовому засіданні або під час судового розгляду – суд закриває провадження у справі.

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Бичкова С.С., Білоусов Ю.В., Бірюков В.І. та ін.]; за заг. ред. С.С.Бичкової. – К.: Атіка, 2008. – С.26.

² Цивільний процес України: академічний курс / За ред. С.Я.Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – С.241.

³ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13/print1360004270508325>.

⁴ Васильєв С.В. Цивільний процес: Навчальний посібник Х.: Одиссей, 2008. С.98.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах ВССУ від 27 лютого 2013 р.⁵ зазначила, що суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку про те, що *ухвала судді першої інстанції про відкриття провадження у справі з підстав порушення виду судочинства не підлягає оскарженню окремо від рішення суду.*

Заявлений позов може бути таким, що взагалі не підлягає розгляду у суді (тобто безвідносно до юрисдикції).

Наприклад, КЗпП передбачено, що умови колективного договору, які порівняно з чинним законодавством і угодами погіршують становище працівників, є недійсними. Колективні трудові спори, на відміну від індивідуальних, – це спори непозовного провадження між найманими працівниками, трудовим колективом (профспілкою) і власником чи уповноваженим ним органом, в яких йдеться про зіткнення інтересів сторін трудових правовідносин. До таких спорів застосовується примирно-третейський порядок вирішення, правовий механізм якого визначено Законом України від 3 березня 1998 р. № 137/98-ВР «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». У зв'язку з цим, *безпосереднє вирішення в судовому порядку колективних трудових спорів законодавством не передбачено*, крім випадків, зазначених у ст. ст. 23 і 25 зазначеного Закону, та у ст. ст. 20, 42 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». Оскільки ці вимоги спрямовані на захист трудових прав працівників, виникають із трудових правовідносин, то вони підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, незалежно від того, що сторонами у справі є юридичні особи (п. 12 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Як зазначається у п.7 постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16 квітня 2004 р. №7, при розгляді справ за позовами до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування у разі незгоди з рішеннями з питань, віднесених у галузі земельних відносин до їх компетенції (зокрема, про відмову в передачі земельної ділянки у власність чи користування, у продажі земельної ділянки, в наданні дозволу і вимог на розроблення проекту відведення земельної ділянки тощо), суд за наявності підстав для задоволення позову визнає рішення такого органу недійсним і зобов'язує його залежно від характеру спору виконати певні дії, передбачені його компетенцією (або не вчиняти чи припинити їх), як цього вимагає законодавство, або надає право

⁵ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=29685413>.

позивачеві вчинити певні дії для усунення порушень його права. Суд вирішує ці питання по суті, якщо це відповідає закону. В інших випадках суд не може вирішувати питання, віднесені до компетенції органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, зокрема про передачу земельних ділянок у постійне користування, оренду, укладення чи поновлення договору оренди земельної ділянки, зміну цільового призначення землі тощо.

Вбачається, що у таких випадках суд має відмовити у задоволенні позову.

Наприклад, рішенням колегії суддів судової палати у цивільних справах ВССУ від 3 серпня 2011 р. було скасоване рішення Галицького районного суду м. Львова від 16 серпня 2010 р. та ухвала Апеляційного суду Львівської області від 31 січня 2011 р. та відмовлено у задоволенні позовних вимог щодо визнання незаконним висновку і відшкодування моральної шкоди. У цій справі позивачка просила визнати незаконним висновок Творчої архітектурної майстерні «Галархбуд» щодо розподілу житлового будинку. ВССУ зазначив, що вимога про визнання зазначеного висновку незаконним не відповідає можливим способам захисту цивільних прав і інтересів, передбачених законом. Такий висновок є результатом практичної діяльності групи фахівців з визначених питань, а не дією особи, спрямованою на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків та на досягнення правового результату, як це передбачено ст.202 ЦК України. Крім того, діючим законодавством не надано висновку спеціаліста статусу документа, який мав би обов'язковий характер, отже він не може бути визнаний недійсним у судовому порядку.

Аналогічне рішення було прийняте колегією суддів ВССУ 27 квітня 2011 р. Суд скасував рішення Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 6 серпня 2010 р. та ухвалу Апеляційного суду Черкаської області від 22 жовтня 2010 р. та ухвалив нове рішення, яким відмовив у задоволенні позову про стягнення судових витрат, оскільки такі витрати повинні розподілятися між сторонами при розгляді справи по суті, і законодавством не передбачено можливості їх стягнення за окремим позовом. Суди дійшли помилкового висновку про те, що спірні кошти є шкодою у розумінні ст. 1166 ЦК України.

В іншій справі за позовом Особи_2 на рішення Сімферопольського районного суду АРК від 1 жовтня 2012 р. та ухвалу Апеляційного суду АРК від 10 січня 2013 р. у справі за позовом Особи_2 до Особи_3 про стягнення заборгованості зі сплати аліментів на утримання батьків та моральної шкоди, у задоволенні позову було відмовлено.

У справі було встановлено, що рішенням Сімферопольської районного суду АРК від 15 червня 2010 р. стягнуто з Особи_3 на користь Особи_2 аліменти на її утримання у розмірі 300 грн. щомісячно. Відповідно до довідки-розрахунку № 5238/03-21, складеної старшим державним виконавцем ВДВС

Сімферопольського РУЮ Білан Ю.Н. на підставі матеріалів виконавчого провадження № 8670/12 /2 від 28 вересня 2012 р. Особа_3 має заборгованість з виплати аліментів на користь Особи_2 у розмірі 9 038 грн. 07 коп.

В ухвалі судді ВССУ від 28 січня 2013 р. у цій справі зазначається, що порядок стягнення аліментів на виконання рішення суду передбачений у ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» і відповідно до ч.7 цієї статті суд вирішує питання заборгованості лише у разі спору про її розмір. Оскільки повторне стягнення з боржника суми, що має бути ним виплачена в порядку виконання рішення суду про стягнення аліментів недопустиме, суди обґрунтовано відмовили у задоволенні позову з урахуванням статей 194-195 СК України та вимог Закону України «Про виконавче провадження».

Інша позиція відображена в ухвалі судді Перечинського районного суду Закарпатської області від 12 вересня 2007 р., залишеної без змін ухвалою Апеляційного суду Закарпатської області від 30 жовтня 2007 р. та ухвалою колегії суддів ВСУ від 2 липня 2008 р., якою було *відмовлено у відкритті провадження* у справі за позовом до Перечинської районної організації партії «ВО «Батьківщина» про визнання частково незаконним рішення бюро районної організації партії, яким їх було виключено з партії «ВО «Батьківщина», а також з міської фракції Блоку Ю.Тимошенко депутатів Перечинської міської ради. В ухвалі ВСУ від 2 липня 2008 р. зазначається, що оскільки позивачами порушене питання про незаконність рішення бюро районної організації партії, яке відповідно до норм Закону України «Про статус депутатів місцевих рад» не є підставою для припинення їх повноважень як депутатів місцевої ради, то позовна заява не підлягає розгляду в судах у порядку цивільного судочинства.

Одним із способів реалізації права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань у сфері цивільних та господарських правовідносин є звернення до третейського суду (абз. 1 п. 5 мотивувальної частини рішення КСУ у справі про виконання рішень третейських судів від 24 лютого 2004 р. № 3-рп/2004). Підвідомчий суду загальної юрисдикції спір у сфері цивільних і господарських правовідносин може бути передано його сторонами на вирішення третейського суду, крім випадків, встановлених законом (ст.17 ЦПК України, ст.12 ГПК України, ст.6 Закону України «Про третейські суди»).

Третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування.

Як зазначається у п.2 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої

інстанції» від 12 червня 2009 р. №2 *договір сторін про передачу спору на розгляд третейського суду (ст.17 ЦПК)* не є відмовою від права на звернення до суду за захистом. Проте пред'явлення позову до суду за наявності такого договору не є підставою для повернення заяви чи відмови у відкритті провадження у справі (ст.ст. 121, 122 ЦПК), за винятком передбаченого п. 6 ч.1 ст. 207 ЦПК обов'язку суду залишити заяву без розгляду, якщо від відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі заперечення проти вирішення спору в суді.

Як було роз'яснено у п.3 постанови Пленуму ВССУ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» за наявності у кредитному договорі третейського застереження (окремої третейської угоди) при вирішенні спору суд має враховувати положення п. 14 ч.1 ст. 6 Закону України «Про третейські суди» про те, що *справи щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки), не підлягають розгляду третейськими судами*. Тому за наявності вказаного третейського застереження залишення позовної заяви споживача без розгляду на підставі п. 6 ч.1 ст. 207 ЦПК України є неприпустимим. Такі заяви підлягають вирішенню і за наявності з цього приводу рішення третейського суду, прийнятого за межами його компетенції.

Відповідно до ст. 389-7 ЦПК України питання видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається судом за заявою особи, на користь якої прийнято рішення третейського суду. Надання дозволу на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України, здійснюється у порядку, передбаченому ст.ст. 391-398 ЦПК України.

Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі ст.124 Конституції України юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за ч.ч. 1 і 2 ст. 15 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за КАС України (ст.17), ГПК України (ст.ст. 1, 12), КПК або КУпАП віднесено до компетенції адміністративних, господарських судів, кримінального провадження чи до провадження у справах про адміністративні правопорушення. Законом може бути передбачений розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Як роз'яснено у п. 3 постанови Пленуму ВССУ від 23 грудня 2011 р. № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» у порядку цивільного судочинства не можуть розглядатися заяви про видачу судового наказу щодо вимог, які підлягають розгляду в порядку господарського чи адміністративного судочинства. У разі заявлення такої вимоги суд відмовляє у прийнятті заяви (п. 1 ч.2 ст. 122 ЦПК України).

Як зауважується у п. 5 постанови Пленуму ВССУ від 30 вересня 2011 р. № 10 «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб» заяви про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи розглядаються у порядку цивільного судочинства незалежно від суб'єктного складу осіб. Однак звернення правоохоронних органів у межах кримінального судочинства, при здійсненні оперативно-розшукової діяльності мають розглядатися у порядку КПК.

Критеріями, що визначають цивільну юрисдикцію, є:

1) *характер спірного правовідношення і зміст спору*. Цей критерій характеризує становище суб'єктів у матеріальних правовідносинах по відношенню один до одного: у цивільних правовідносинах воно характеризується рівністю, в адміністративних і кримінальних – владою та підпорядкуванням. Цей критерій дозволяє відмежувати юрисдикцію цивільну, адміністративну і кримінальну. Окремі категорії справ можуть розглядатися виключно у межах певного виду судочинства, наприклад, справи з корпоративних спорів та справи про банкрутство віднесені до господарської підвідомчості, а справи, що впливають з публічної служби – до адміністративної юрисдикції;

2) *суб'єктний склад учасників спору* розмежує компетенцію між судами загальної юрисдикції і спеціалізованими судами;

3) *спірність або безспірність права* розмежує компетенцію між судами і органами виконавчої влади, що здійснюють реєстрацію фактів безспірного характеру, та нотаріусами. У певних випадках суд також здійснює безспірну юрисдикцію, встановлюючи юридичні факти, коли відсутні правові можливості для їх встановлення в позасудовому порядку;

4) *наявність договору між сторонами спору* розмежує компетенцію між органами судової влади і третейськими судами⁶.

2. Основні доктрини щодо вчення про розмежування цивільної і адміністративної юрисдикції

⁶ Васильєв С.В. Цивільний процес: Навчальний посібник. – Х.: Одиссей, 2008. – С.99.

З переліку справ, що розглядаються у порядку цивільного судочинства (ЦПК України) Законом України від 07 липня 2010 р. був виключений п.2, за яким до цивільної юрисдикції належали спори, пов'язані з соціальними виплатами.

Вже після прийняття Закону України від 07 липня 2010 р. №2453-VI та набрання ним чинності Конституційним Судом України рішенням від 09 вересня 2010 р. № 19-рп/2010 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» визнаний таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), п.2 ч.1 ст.15 ЦПК України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 18 лютого 2010 р. № 1691-VI.

Зазначене рішення Конституційного Суду України було мотивовано тим, що вказаними змінами до КАС України і ЦПК України (щодо зміни юрисдикції справ стосовно соціальних виплат з адміністративної на цивільну) порушено принцип спеціалізації в судочинстві та звужено раніше встановлені законом процесуальні права і гарантії особи, а механізм судового захисту її прав став менш ефективним і доступним. Зміни до КАС України і ЦПК України звузили процесуальні права позивача у справах, пов'язаних із соціальними виплатами, обмеживши його можливості в судовому захисті своїх прав у спорах із суб'єктом владних повноважень, що порушує ч.3 ст.22, ч.1 ст.55 Конституції України (п.3.3 мотивувальної частини рішенням від 09 вересня 2010 р. № 19-рп/2010).

Відповідно до ст.17 КАС вирішення спорів з приводу *прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби* віднесено до компетенції адміністративних судів. Згідно з п. 15 ч. 1 ст. 3 КАС публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади АРК, органах місцевого самоврядування.

Наприклад, позов Б. до міського відділу земельних ресурсів про поновлення на посаді головного спеціаліста цього міського відділу, стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, рішенням районного суду задоволено. Апеляційний суд залишив рішення без змін. Ухвалою ВСУ скасуванні судові рішення та закриті провадження у справі, з огляду на те, що міський відділ земельних ресурсів є територіальним органом виконавчої влади,

а займана позивачем посада належить до державної служби, тому спір має розглядатися адміністративним судом (ухвала від 03 жовтня 2007 р.).

Інший приклад, колегія суддів судової палати в адміністративних справах ВСУ, розглянувши справу за позовом Фабриція В.В. до Державного комітету лісового господарства України (далі – Комітет), третя особа – Голова Комітету, про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу ухвалені у справі судові рішення скасувала, а провадження в адміністративній справі закрила.

Фабрицій В.В. посилався на те, що наказом Голови Комітету його незаконно звільнено з посади директора Брустурянського державного лісомисливського господарства. Згідно з контрактом директор мав забезпечувати виконання підприємством завдань, передбачених законодавством, статутом підприємства та цим контрактом, що не є публічною службою в розумінні КАСУ. Спірний наказ Голови Комітету у частині звільнення Фабриція В.В. з посади директора виданий у межах трудових відносин та не є нормативно-правовим актом чи правовим актом індивідуальної дії, виданим на реалізацію владних управлінських функцій Комітету. Спір виник із трудових відносин і не пов'язаний із проходженням публічної служби, тому має розглядатися судами у порядку цивільного судочинства (постанова від 20 березня 2007 р.).

Діяльність особи, призначеної у державному секторі економіки через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління на посаду керівника юридичної особи – суб'єкта господарської діяльності (наприклад, керівник житлово-експлуатаційної організації, призначений на цю посаду відповідним органом місцевого самоврядування), що функціонує на основі права господарського відання або права оперативного управління, або за рішенням органу місцевого самоврядування, не є публічною службою, передбаченою п. 15 ст. 3 КАС. Трудові правовідносини таких осіб регулюються законодавством про працю, а спори із цих питань розглядаються у порядку цивільного судочинства (п. 23 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Згідно Закону України «Про місцеві державні адміністрації» держава має право зворотної вимоги (регресу) до посадової особи місцевої державної адміністрації, яка заподіяла шкоду. З урахуванням положень ст. 15 ЦПК та п. 2 ч. 2 ст. 17, ч. 2 ст. 21 КАС справи про відшкодування шкоди, завданої незаконним звільненням працівника, якого було поновлено на роботі зі стягненням середнього заробітку за час вимушеного прогулу з вини посадової особи суб'єкта владних повноважень, розглядаються у порядку цивільного

судочинства, якщо вони не заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір (п. 32 постанови Пленуму ВССУ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Спори з приводу стягнення безпідставно сплачених (без достатньої правової підстави) грошових сум не є публічно-правовими, тому відповідні заяви слід розглядати в порядку цивільного судочинства (ст.ст. 1212, 1213 ЦК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» всі види державної допомоги сім'ям з дітьми, крім допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами жінкам, зазначеним у ч. 2 ст. 4 цього Закону, призначають і виплачують органи соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника). Частиною другою ст. 22 зазначеного Закону передбачено, що суми державної допомоги, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку громадян (у результаті подання документів із свідомо неправдивими відомостями, неподання відомостей про зміни у складі сім'ї, приховування обставин, що впливають на виплату державної допомоги, тощо), стягуються згідно з законом.

Враховуючи наведене, спір виникає за зверненням суб'єкта владних повноважень (управління праці та соціального захисту населення) і не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (підп. 3 п. 31 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Відмова територіальних органів Державного комітету земельних ресурсів у видачі дублікату державного акта про право власності на земельну ділянку підлягає оскарженню в порядку адміністративного судочинства (п. 3.5 Інформаційного листа ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» №24-753/0/4-13 від 16 травня 2013 р.).

Як зазначається у п. 9 постанови Пленуму ВАСУ «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» від 20.05.2013 № 8⁷ оскільки порядок видачі державних актів на право власності або постійного користування на земельну ділянку перебуває у сфері публічно-правових відносин, то спори щодо дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень з приводу їх видачі підлягають розгляду адміністративними судами.

У судовій практиці неоднозначно вирішується питання щодо юрисдикції справ стосовно приватизації майна, права користування земельними ділянками,

⁷ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13/print1464806825116640>.

які розглядаються у деяких випадках у порядку адміністративного судочинства, а в інших – у межах цивільної юрисдикції.

Розмежування компетенції загальних та адміністративних судів ґрунтується на нормі п.1 ч.1 ст.3 КАС, за яким під поняттям «справа адміністративної юрисдикції» – це переданий на вирішення адміністративного суду *публічно-правовий спір*, у якому хоча б однією зі сторін є суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Справою адміністративної юрисдикції є переданий на вирішення адміністративного суду спір, який виник між конкретними суб'єктами суспільства стосовно їхніх прав та обов'язків у конкретних правових відносинах, у яких хоча б один суб'єкт законодавчо уповноважений владно керувати поведінкою іншого (інших) суб'єктів, а ці суб'єкти відповідно зобов'язані виконувати вимоги та приписи такого владного суб'єкта (п.1 Листа ВСУ від 26 грудня 2005 р. № 3.2.-2005 «Щодо застосування господарськими судами України положень процесуального законодавства стосовно розмежування компетенції між спеціалізованими адміністративними і господарськими судами», у п.5.1 рекомендацій ВГСУ від «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам»).

У випадку, якщо суб'єкт (у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних правовідносинах не здійснює вказані владні управлінські функції щодо іншого суб'єкта, який є учасником спору, такий суб'єкт не перебуває «при здійсненні управлінських функцій» і не має встановлених нормами КАСУ ознак суб'єкта владних повноважень, а такий спір не має встановлених нормами КАСУ ознак справи адміністративної юрисдикції, і, відповідно, не повинен вирішуватись адміністративним судом (п.5.2 рекомендацій ВГСУ від 27 червня 2007 № 04-5/120, п.1 Листа ВСУ від 26 грудня 2005 № 3.2.-2005).

Стаття 17 КАСУ встановлює категорії спорів, на які поширюється компетенція адміністративних судів. У всіх наведених категоріях спорів передбачено, що хоча б однією із сторін такого спору повинен бути суб'єкт владних повноважень.

Поняття «суб'єкт владних повноважень» визначено у ст. 3 КАСУ – це органи державної влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Таким чином, *необхідною та єдиною ознакою суб'єкта владних повноважень є здійснення цим суб'єктом владних управлінських функцій, при*

цьому ці функції повинні здійснюватись суб'єктом *саме у тих правовідносинах, у яких виник спір*.

Як зазначається у п. 21 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» якщо орган державної влади та/або орган місцевого самоврядування (суб'єкт владних повноважень) бере участь у справі не на виконання своїх владних повноважень, а з інших правових підстав; не здійснює владних управлінських функцій щодо іншого учасника спору (наприклад, надання згоди іншому співвласнику житлового будинку на виконання переобладнання та перепланування), то залежно від змісту вимог і суб'єктного складу сторін справа підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства відповідно до ст. 15 ЦПК України. Ураховуючи положення ст. 1 ЦПК України та ст. 2 КАСУ, не є публічно-правовим і розглядається у порядку цивільного судочинства спір між органом державної влади та/або органом місцевого самоврядування (суб'єктом владних повноважень) як суб'єктом публічного права та суб'єктом приватного права - фізичною особою, *в якому управлінські дії суб'єкта владних повноважень спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних прав фізичної особи. У такому випадку це спір про право цивільне, незважаючи на те, що у спорі бере участь суб'єкт публічного права, а спірні правовідносини врегульовано нормами цивільного та адміністративного права*.

Як зазначається у п.29 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» рішення державних адміністрацій і виконавчих комітетів районних у містах, сільських, селищних рад про встановлення опіки та піклування над дітьми стосується відносин, що регулюються цивільним (гл. 6 ЦК України) та сімейним (гл. 19 СК України) законодавством, і не належать до сфери публічно-правових відносин. Тому вимоги заінтересованих осіб про визнання таких рішень незаконними (ст. 18 СК України) є спорами про захист прав і інтересів і відповідно до ЦПК розглядаються в порядку цивільного судочинства.

Отже, критеріями розмежування справи цивільного судочинства від справи адміністративного судочинства є одночасно: суб'єктний склад учасників процесу та характер спірних правовідносин.

3. Основні доктрини щодо вчення про визначення територіальної юрисдикції (підсудності)

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Підсудність визначає коло цивільних справ у спорах, вирішення яких належить до повноважень конкретного суду першої інстанції (п.2 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Питання про підсудність справ визначається ЦПК України, зокрема: розділом II – щодо справ наказного провадження; главою 1 розділу III – щодо справ позовного провадження; розділом IV – щодо справ окремого провадження; розділами VI, VII – щодо заяв (скарг) стягувача, боржника, інших учасників виконавчого провадження, заяв (подання) державного виконавця з питань, пов'язаних з виконанням судових рішень; главами 1 і 2 розділу VIII – щодо клопотань про визнання, звернення до виконання рішення іноземних судів; ст. 404 – щодо заяв про відновлення втраченого судового провадження, ст. 414 – щодо справ за участю іноземних осіб.

Правила визначення підсудності справ з іноземним елементом визначаються у ст.ст.76-77 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Основним питанням при відкритті провадження у справі за участю іноземного елемента є з'ясування судом питання про те, чи поширюється його територіальна компетенція на розгляд даної справи.

Згідно з ч. 1 ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право» підсудність судам України справ з іноземним елементом визначається на момент відкриття провадження у справі, незважаючи на те, що в ході провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися, крім випадків, передбачених у ст. 76 цього Закону. При цьому суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, що передбачено ЦПК України.

ЦПК України встановлено, що всі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються судом першої інстанції, якими є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Тому законодавчі акти, які по-іншому визначають суди першої інстанції щодо певних цивільних справ (наприклад, ст.25 Закону України від 03 березня 1998 р. № 137/98-ВР «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»), відповідно до ЦПК України не можуть бути застосовані. *При надходженні заяви до передбаченого такими актами законодавства суду заява повертається особі, яка її подала, на підставі ЦПК України (п.3 постанови Пленуму ВСУ «Про*

застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. №2).

Правила підсудності справ у цивільному судочинстві можуть визначатися лише процесуальним законом (рішення КСУ від 27 березня 2002 р. № 7-рп/2002; від 7 травня 2002 р. № 8-рп/2002; від 22 червня 2004 р. № 13-рп/2004).

Згідно з ЦПК України підсудність цивільних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції.

Наприклад, ухвалою судді ВССУ від 23 січня 2013 р.⁸ була визначена підсудність цивільної справи за позовом Особа_2 в інтересах малолітнього Особи_3, третя особа із самостійними вимогами Особи_4, до Особи_5, Комунального житлово-експлуатаційного підприємства № 3 Жовтневого району м. Дніпропетровська, Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська, апеляційного суду Дніпропетровської області, судді Ленінського районного суду м. Дніпропетровська Остапенко Наталії Георгіївни, треті особи – виконавчий комітет Жовтневої районної в м. Дніпропетровську ради, орган опіки та піклування Жовтневої районної в м. Дніпропетровську ради, про захист права та виселення *апеляційному суду Запорізької області*.

Разом з цим, у п. 35 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» зазначається, що в ухвалі суду може бути зазначено лише місцевий суд, який має розглянути цивільну справу. Якщо однією зі сторін у справі є суддя іншого місцевого суду, апеляційний суд чи суддя цього суду, вищий спеціалізований суд чи суддя цього суду, ВСУ чи суддя цього суду, то слід застосовувати загальні правила підсудності, відповідно до яких справу має розглядати місцевий суд за місцезнаходженням відповідача.

Якщо інше не встановлено ЦПК України, позови пред'являються: до фізичної особи – до суду в суд за *зареєстрованим* у встановленому законом порядку місцем її *проживання* або за *зареєстрованим* у встановленому законом порядку місцем її *перебування*; до юридичної особи – за її місцезнаходженням (ст.109 ЦПК), яке щодо фізичної особи визначається відповідно до положень ст.29 ЦК і ст.3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», а щодо юридичної особи – положень ст. 93 ЦК України.

Не є місцем проживання фізичної особи місце, в якому вона знаходиться під вартою у вигляді запобіжного заходу, місце, в якому особа відбуває покарання у виді позбавлення волі за вироком суду, місце, в якому особа знаходиться на стаціонарному лікуванні. Поводи до таких осіб пред'являються

⁸ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=28842160>.

за останнім місцем проживання до взяття під варту чи до поміщення до медичного закладу (п. 34 Постанови Пленуму ВССУ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

ЦПК України закріплює, що у разі якщо відповідачем у позовній заяві, поданій і оформленій у порядку, встановленому ЦПК, вказана фізична особа, що не є суб'єктом підприємницької діяльності, суд не пізніше 2-ох днів з дня надходження позовної заяви до суду звертається до відповідного органу реєстрації місця перебування та місця проживання особи щодо надання інформації про зареєстроване місце проживання (перебування) такої фізичної особи. Інформація про місце проживання (перебування) фізичної особи має бути надана протягом 3-ох днів з моменту отримання відповідним органом реєстрації місця проживання та перебування особи відповідного звернення суду.

Якщо за результатами отриманої судом інформації буде встановлено, що справа не підсудна цьому суду, суд повертає позовну заяву на підставі ЦПК України.

У разі якщо отримана судом інформація не дає можливості встановити зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи, суд вирішує питання про відкриття провадження у справі відповідно до ЦПК України, згідно з якою позови до відповідача, місце реєстрації проживання або перебування якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за останнім відомим зареєстрованим його місцем проживання або перебування чи постійного його заняття (роботи).

Подальший виклик такої особи як відповідача у справі здійснюється через оголошення у пресі.

Наприклад, повертаючи позовну заяву, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, виходив із того, що відповідно до довідки СГРФО Павлоградського МВ № 13575 від 05 червня 2012 р. відповідач Особа_7 знята з реєстраційного обліку, а тому позов ПАТ КБ «ПриватБанк» не підсудний Павлоградському міськрайонному суду. ВССУ в ухвалі від 20 лютого 2013 р.⁹ зазначив, що суди, не звернули увагу на те, що відповідно до довідки СГРФО Павлоградського МВ № 13575 від 05 червня 2012 р. відповідач Особа_7 знята з реєстраційного обліку 25 січня 2010 р. в зв'язку зі смертю, а тому представник ПАТ КБ «ПриватБанк» відповідно до вимог ч. 9 ст. 110 ЦПК України подав позов за останнім відомим зареєстрованим місцем проживання відповідача. З урахуванням вказаного, суд першої інстанції повинен був

⁹ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=29620123>.

відкрити провадження у справі та вирішити питання можливості залучення до участі у справі правонаступника (правонаступників) померлої Особа_7.

В іншій справі, колегія суддів ВССУ в ухвалі від 16 січня 2013 р.¹⁰ зазначила, що судами попередніх інстанцій встановлено, що згідно довідки адресного бюро № 4 від 18 травня 2012 р. відповідач – Особа_8 не зареєстрований по м. Києву та Київській області. Тому питання про відкриття провадження у справі мало вирішуватись судом за останнім відомим місцем його проживання (перебування).

Правила ст. 109 ЦПК України (загальної підсудності) застосовуються у випадках, коли відповідачем у справі є держава, АРК, відповідна територіальна громада. Отже, підсудність таких справ визначається за місцезнаходженням органу державної влади, органу влади АРК або відповідного органу місцевого самоврядування, до компетенції яких належить здійснення від імені держави, АРК чи відповідної територіальної громади певних цивільних прав та обов'язків. Місцезнаходження таких органів встановлюється на підставі відповідних правових актів, наприклад, місцезнаходження юридичної особи – це адреса органу або особи, яка виступають від її імені (ст.ст. 1, 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців»), відомості про що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Згідно з п.5 постанови Пленум ВСУ від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» позов про розірвання шлюбу з особою, яка не має в Україні місця проживання або місце проживання якої невідоме, може пред'являтися за місцем знаходження майна відповідача, або за останнім відомим зареєстрованим місцем його проживання чи перебування, а у випадку, коли з позивачем проживають його малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача – за місцем проживання позивача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання або перебування будь-кого з них (ч.2 ст.110 ЦПК України).

ЦПК України щодо договірної підсудності було виключено на підставі Закону № 2453-VI від 07 липня 2010 р. Хоча норма ЦПК України щодо права подружжя визначитися з підсудністю справи про розірвання шлюбу за місцем проживання (перебування) одного з них не була виключена.

¹⁰ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=28842604>

ВСУ в Узагальненні практики вирішення судами спорів, що виникають із договорів про надання громадянам фінансово-кредитних послуг недержавними структурами підприємницької діяльності від 01 грудня 1997 р. звернув увагу на те, що правовідносини в справах за позовами громадян до довірчих, страхових товариств, комерційних банків про стягнення внесених сум та нарахованих дивідендів регулюються загальними нормами зобов'язального права, відповідними актами, що регулюють діяльність кожної з цих структур, укладеними договорами про надання послуг і при вирішенні таких справ слід враховувати роз'яснення п. 2 постанови Пленуму ВСУ від 12 квітня 1996 р. «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів», яким передбачено, що Закон «Про захист прав споживачів» поширюється, зокрема, на відносини, що виникли із договорів страхування, надання фінансово-кредитних послуг для задоволення побутових потреб громадян (у тому числі про надання кредитів, відкриття і ведення рахунків, проведення розрахункових операцій, приймання і зберігання цінних паперів, надання консультаційних послуг). Положення цього Закону стосуються й визначення підсудності.

Відповідно до рішення КСУ у справі про захист прав споживачів кредитних послуг від 10 листопада 2011 р. № 15-рп/2011¹¹ положення п.п. 22, 23 ст. 1, ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями ч. 4 ст. 42 Конституції України треба розуміти так, що їх дія поширюється на правовідносини між кредитором та позичальником (споживачем) за договором про надання споживчого кредиту, що виникають як під час укладення, так і виконання такого договору.

Отже, у зазначених спорах позивач-споживач може скористатися ЦПК України, подавши позов або за своїм місцем реєстрації і за місцем виконання договору.

Наприклад, у серпні 2011 р. Особа_6 звернувся до суду з позовом до ТОВ «ПростоФінанс» про захист прав споживача та просив суд визнати частково недійсним кредитний договір та договори про внесення змін до нього, посиляючись на ст. 22 Закону України «Про захист прав споживача». Повертаючи позову заяву позивачу для подання до належного суду, суд першої інстанції, з яким також погодилася колегія суддів апеляційного суду, виходив із того, що відповідно до ч. 2 ст. 109 ЦПК України позови до юридичної особи пред'являються у суд за їхнім місцем знаходження. Колегією суддів ВССУ

¹¹ Офіційний вісник України. – 2011. – № 90. – Ст. 3274.

ухвалою від 12 грудня 2012 р.¹² зазначена ухвала була скасована з посиланням на ч. 5 ст. 110 ЦПК.

Як було роз'яснено у п. 39 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», правила визначення місця виконання зобов'язання передбачено у ст. 532 ЦК України. Правила цієї статті застосовуються до зобов'язань, виконання яких з урахуванням їх особливостей можливе лише у певному місці. Якщо така особливість не визначена (наприклад, п. 4 ч. 1 ст. 532 ЦК України) і не вбачається зі специфіки спірних відносин, то діє загальна підсудність справи.

Як зауважується у п. 6 постанови Пленуму ВССУ від 30 вересня 2011 р. № 10 «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб» заяви про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи подаються до суду за місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу (ст. 287 ЦПК України). З урахуванням ст. 95 ЦК України, ст. 2 Закону України № 2121-III такі заяви можуть бути також подані й за місцезнаходженням філії, представництва, іншого структурного підрозділу цього банку, які здійснюють банківську діяльність від імені банку та обслуговують юридичну або фізичну особу. Враховуючи те, що філії, представництва чи інший структурний підрозділ банку не є юридичними особами, особою, яка бере участь у справі (заінтересованою особою), є банк.

Як зазначається у п. 4 постанови Пленуму ВССУ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин», позови, що виникають із кредитних правовідносин, пред'являються до суду за загальними правилами підсудності. При цьому суд має враховувати право споживача на пред'явлення позову також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування цієї особи або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору (ч. 5 ст. 110 ЦПК). Позови, що виникають із діяльності філії або представництва юридичної особи, можуть пред'являтися також за їх місцезнаходженням (ч. 7 ст. 110 ЦПК), проте відповідачем у справі є банк чи інша фінансова установа як юридична особа. Зазначене правило територіальної підсудності *поширюється на позови позичальників (споживачів), а не на позови, що пред'являються банками чи іншими фінансовими установами щодо виконання кредитних зобов'язань*, оскільки у цьому випадку діють правила ст.109 ЦПК. Правила ст.114 ЦПК про

¹² <http://www.reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=28309640>.

виключну підсудність застосовуються до позовів, що виникають із приводу нерухомого майна (наприклад, звернення стягнення на нерухоме майно, передане в заставу іпотечне майно, передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки, визнання договору іпотеки недійсним тощо).

Територіальна підсудність справи за участю філії або представництва юридичної особи визначається відповідно до вимог ч. 7 ст. 110 ЦПК також за їх місцезнаходженням, якщо їм надано право здійснювати повноваження сторони від імені юридичної особи (ст. 95 ЦК України). Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Оскільки філія або представництво юридичної особи діють у межах наданих їм повноважень, то пред'явлення позову за їх місцезнаходженням можливе лише тоді, коли спір впливає саме з їх діяльності. У разі відсутності у філії або представництва юридичної особи відповідних повноважень та/або коли спір не пов'язаний з їх діяльністю, позовна заява повертається позивачеві для подання до належного суду (ст. 115 ЦПК України) або якщо провадження у справі відкрито - передається судом до належного суду (ст. 116 ЦПК України) (п. 38 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Відповідно до ч. 1 ст. 110 ЦПК України позови про стягнення аліментів, про визнання батьківства відповідача, позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача. Як було зазначено в ухвалі колегії суддів судової палати у цивільних справах ВССУ від 20 лютого 2013 р. дана стаття встановлює випадки альтернативної підсудності, за якої позов за вибором позивача може бути пред'явлений в одному з двох чи більше судів. Суд не має права обмежувати вибір позивача для розгляду справи у конкретному суді. Крім того, даною нормою права передбачено, що позови про стягнення аліментів (всі вимоги, пов'язані з невиконанням обов'язку по утриманню ст. 75-89, 91, 180-201, 202-206, 265-274 СК України), можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання позивача¹³.

Позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача (ч. 1 ст. 113 ЦПК України). Таке правило підсудності зазвичай стосується позовних вимог, які впливають із однієї правової підстави та пред'являються до кількох осіб (наприклад, позов до кількох відповідачів про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю чи майну

¹³ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=29619961>.

позивача їхніми спільними діями; позов до ЗМІ та автора поширеного ними матеріалу про спростування недостовірної інформації).

Якщо пред'явлено позов про право власності на кілька жилих приміщень (квартир), розташованих у різних районах міста чи в різних містах, або позов про поділ спадкового майна, яке складається з кількох квартир (об'єктів нерухомості) у різних місцевостях, тобто вимоги, для кожної з яких ч. 1 ст. 114 ЦПК встановлено виключну підсудність, то позов пред'являється до одного з судів за вибором позивача, але за місцезнаходженням основної частини нерухомого майна, яка за своєю вартістю перевищує ті, що знаходяться в інших місцевостях (п. 43 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

Відсутнє у ЦПК України вирішення питання щодо того, до якого суду слід звертатися, якщо спір стосується нерухомого майна, рівнозначні частини якого розташовані у різних районах чи містах. У такому випадку пропонується, якщо неможливо позов роз'єднати, пред'являти позов до одного із судів за вибором позивача.

Як було роз'яснено у Інформаційному листі ВССУ № 6-47/0/9-12 від 10 липня 2012 р. *позови спадкоємця про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини поширюються правила виключної підсудності* і вони пред'являються за місцем знаходження майна або основної його частини, якщо такі позови виникають із приводу нерухомого майна.

Виключну підсудність встановлено для позовів, що виникають із приводу нерухомого майна (ч. 1 ст. 114 ЦПК України). Наприклад, це позови про право власності на таке майно; про право володіння і користування ним (ст. 358 ЦК України); про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності та виділ частки із цього майна (статті 364, 367 ЦК України); про поділ нерухомого майна, що є у спільній сумісній власності та виділ частки із цього майна (статті 370, 372 ЦК України); про право користування нерухомим майном (визначення порядку користування ним); про право, яке виникло із договору найму жилого приміщення, оренди тощо; про визнання правочину з нерухомістю недійсним; про звернення стягнення на нерухоме майно - предмет іпотеки чи застави; про розірвання договору оренди землі; стягнення орендної плати за користування нерухомим майном; про усунення від права на спадкування (п. 42 постанови Пленуму ВССУ від 01 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).

У випадках, коли вимоги пов'язуються з вимогами з приводу земельної ділянки чи розташованої на ній нерухомості, зокрема про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням земельного законодавства, суди обов'язково

застосовують правила про виключну підсудність (п.5 постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16 квітня 2004 р. №7).

Місцезнаходження нерухомого майна має бути підтверджено документально.

Оскільки *зустрічний позов* незалежно від його підсудності пред'являється до суду за місцем розгляду первісного позову, то на нього *не поширюються правила ст. 114 ЦПК України* (п.5 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»).

Перелік позовів, для яких установлена виключна підсудність, розширеному тлумаченню не підлягає.

Слід пам'ятати, що виключну підсудність згідно з п. 42 Постанови ВССУ № 3 встановлено для позовів, що виникають із приводу нерухомого майна (ч. 1 ст. 114 ЦПК). Згідно з положеннями ст. 181 ЦК до нерухомого майна належать: земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на них, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Наприклад, це позови про право власності на таке майно; про право володіння і користування ним (ст. 358 ЦК); про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності, та виділ частки із цього майна (статті 364, 367 ЦК); про поділ нерухомого майна, що є у спільній сумісній власності, та виділ частки із цього майна (статті 370, 372 ЦК); про право користування нерухомим майном (визначення порядку користування ним); про право, яке виникло із договору найму жилого приміщення, оренди тощо; про визнання правочину з нерухомістю недійсним; про звернення стягнення на нерухоме майно – предмет іпотеки чи застави; розірвання договору оренди землі; стягнення орендної плати, якщо спір виник з приводу нерухомого майна; про усунення від права на спадкування та визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Отже, якщо, наприклад, пред'явлені позовні вимоги стосуються нотаріально посвідченого договору про відчуження нерухомості, то позов подається з дотриманням правил про виключну підсудність, тобто до суду за місцезнаходженням майна або основної його частини.

Стосовно інших справ щодо оскарження нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні жодних спеціальних норм ані в ЦПК, ані в Законі № 3425-XII «Про нотаріат» не закріплено.

Ухвалою судді Ленінського районного суду м. Миколаєва було відкрито провадження у справі за позовом П.О.В. до приватного нотаріуса Дніпропетровського міського нотаріального округу Б.І.М. про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, в порядку ст.

114 ЦПК, оскільки за виконавчим написом стягнення було звернуто на нерухоме майно (квартиру), що знаходиться в Ленінському районі м. Миколаєва.

У справі заявлено позовні вимоги про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, проте пред'явлені позовні вимоги стосуються стягнення за виконавчим написом нотаріуса щодо нерухомого майна (квартири). Разом із тим положення ст. 114 ЦПК не застосовуються, так як вказаний спір мав розглядатися з дотриманням правил ч. 12 ст. 110 ЦПК, оскільки в першу чергу судом розглядається спір про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, а не з приводу нерухомого майна (Узагальнення ВССУ судової практики розгляду справ про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні).

Виключну підсудність встановлено для деяких справ окремого провадження. Зокрема, заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи або за місцезнаходженням наркологічного або психіатричного закладу, якщо вона перебуває там на лікуванні (ст. 236 ЦПК України); заява неповнолітньої особи про надання їй повної цивільної дієздатності подається до суду за місцем її проживання (ст. 242 ЦПК України). Це стосується й деяких інших категорій справ (статті 251, 257, 269, 274, 279, 287 ЦПК України).

Правила виключної підсудності діють і у випадку пред'явлення кількох позовних вимог, пов'язаних між собою, якщо на одну з них поширюється виключна підсудність.

Заява про видачу судового наказу подається до суду за загальними правилами підсудності, встановленими Гл. 1 розділу III ЦПК України. Зокрема, заява подається до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання фізичної особи або місцем її перебування чи місцезнаходженням юридичної особи; на вимогу про стягнення заробітної плати поширюються також правила підсудності за вибором заявника – за зареєстрованим місцем його проживання чи перебування (п. 4 постанови Пленуму ВССУ від 23 грудня 2011 р. «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження»).

Питання про підсудність скарг вирішується згідно з ЦПК (скарга подається до суду, який видав виконавчий документ). Така ж підсудність скарг визначається Законом України від 04 листопада 2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб)».

4. Основні доктрини щодо вчення про правові наслідки порушення правил (територіальної юрисдикції) підсудності цивільних справ

Відповідно до ЦПК України якщо суддя, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, встановить, що справа не підсудна цьому суду, заява повертається позивачеві для подання до належного суду, про що постановлюється ухвала. Ухвала суду разом із заявою та всіма додатками до неї надсилаються позивачеві.

Як було зауважено в ухвалі судової палати у цивільних справах ВСУ від 13 лютого 2008 р., ЦПК України застосовується у разі, якщо належна до цивільної юрисдикції справа не підсудна цьому суду. Якщо ж справа не підлягає взагалі розгляду за правилами цивільного судочинства, то суд має відмовити у відкритті провадження на підставі п.1 ч.2 ст.122 ЦПК України.

В ухвалі колегії суддів ВСУ від 28 листопада 2007 р. була звернута увагу на недопустимість відмови у відкритті провадження з причини зміни місця реєстрації відповідача, адже це є підставою для повернення заяви позивачеві для подання до належного суду (ЦПК України), а не відмови у відкритті провадження.

Порушення правил підсудності може бути підставою для скасування ухвали про відкриття провадження судом апеляційної інстанції.

Законом України від 07 липня 2010 р. №2453-VI зі ЦПК України була виключена норма про те, що у разі порушення виключної підсудності рішення суду підлягає скасуванню, а справа направляється на новий розгляд. Відповідно до ЦПК України порушення норм процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо воно призвело до неправильного вирішення справи.

Забороняється передавати до іншого суду справу, яка розглядається судом (як при попередньому, так і в судовому засіданні), за винятком випадків, встановлених ЦПК України.

Згідно зі ст.116 ЦПК України справа може бути передана до іншого суду у разі: 1) *до початку розгляду справи по суті* задоволено клопотання відповідача, зареєстроване місце проживання або перебування якого раніше не було відоме, про передачу справи за місцем його проживання або місцезнаходженням; 2) після відкриття провадження у справі і *до початку судового розгляду* виявилось, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності; 3) після відводів неможливо утворити новий склад суду для розгляду справи; 4) ліквідовано суд, який розглядав справу. У випадках, встановлених ЦПК, справа передається до суду, найбільш територіально наближеного до цього суду.

Передача справи здійснюється *на підставі ухвали суду після закінчення строку на її оскарження, а в разі подання скарги – після її відхилення.*

Якщо на позов, пред'явлений за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача або за останнім відомим зареєстрованим місцем проживання чи перебування відповідача, поширюється альтернативна підсудність, то правила ЦПК усупереч волевиявленню позивача не застосовуються.

Згідно з ЦПК якщо після відкриття провадження у справі та до початку судового розгляду виявилось, що заяву було прийнято з порушенням правил підсудності, суд не має права розглядати справу і зобов'язаний передати її на розгляд до суду, якому вона підсудна, оскільки ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. У цьому випадку, якщо для справи встановлено альтернативну підсудність (ЦПК України), то справа передається до одного з судів, якому вона підсудна, за вибором позивача (п. 46 постанови Пленуму ВССУ від 1 березня 2013 р. № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»).